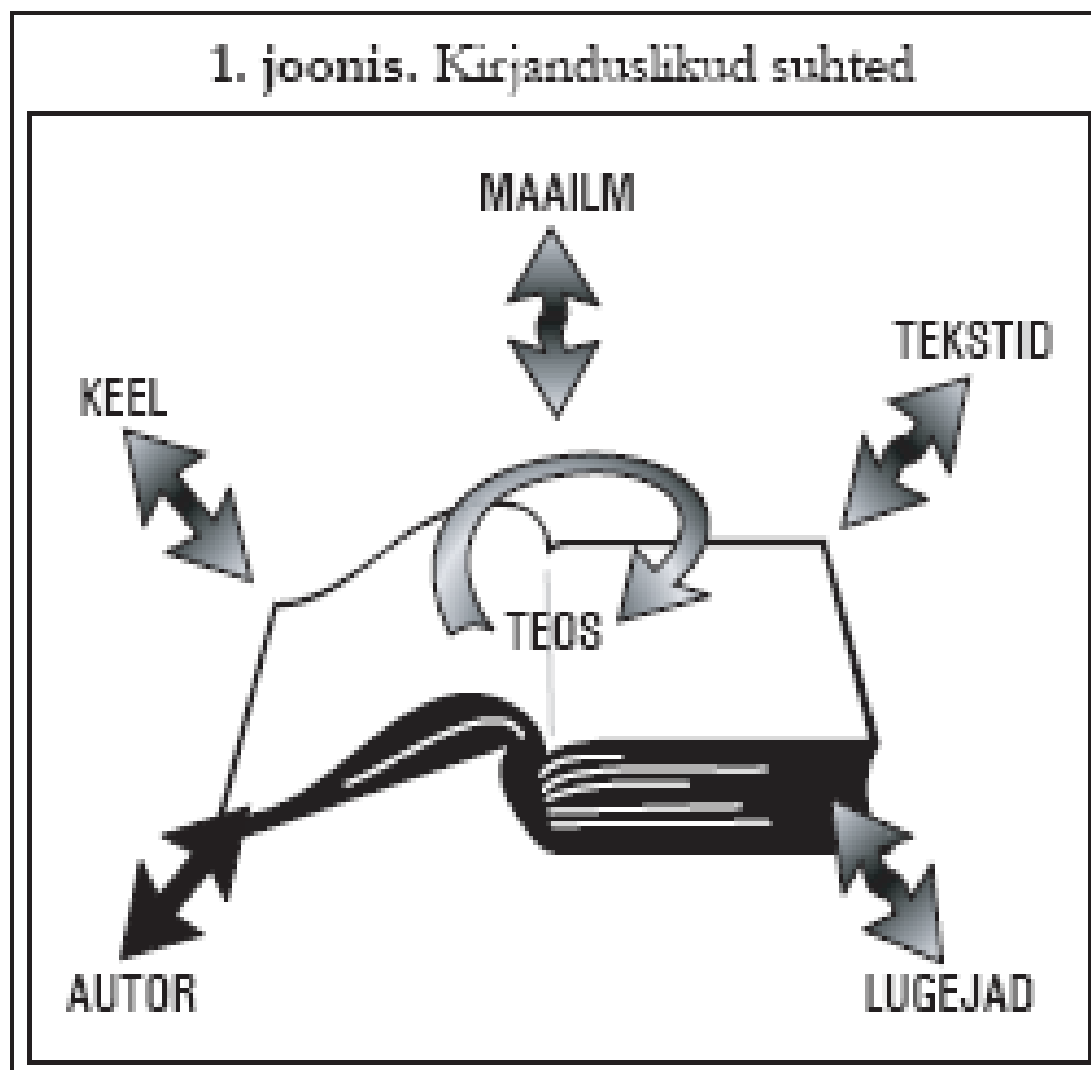
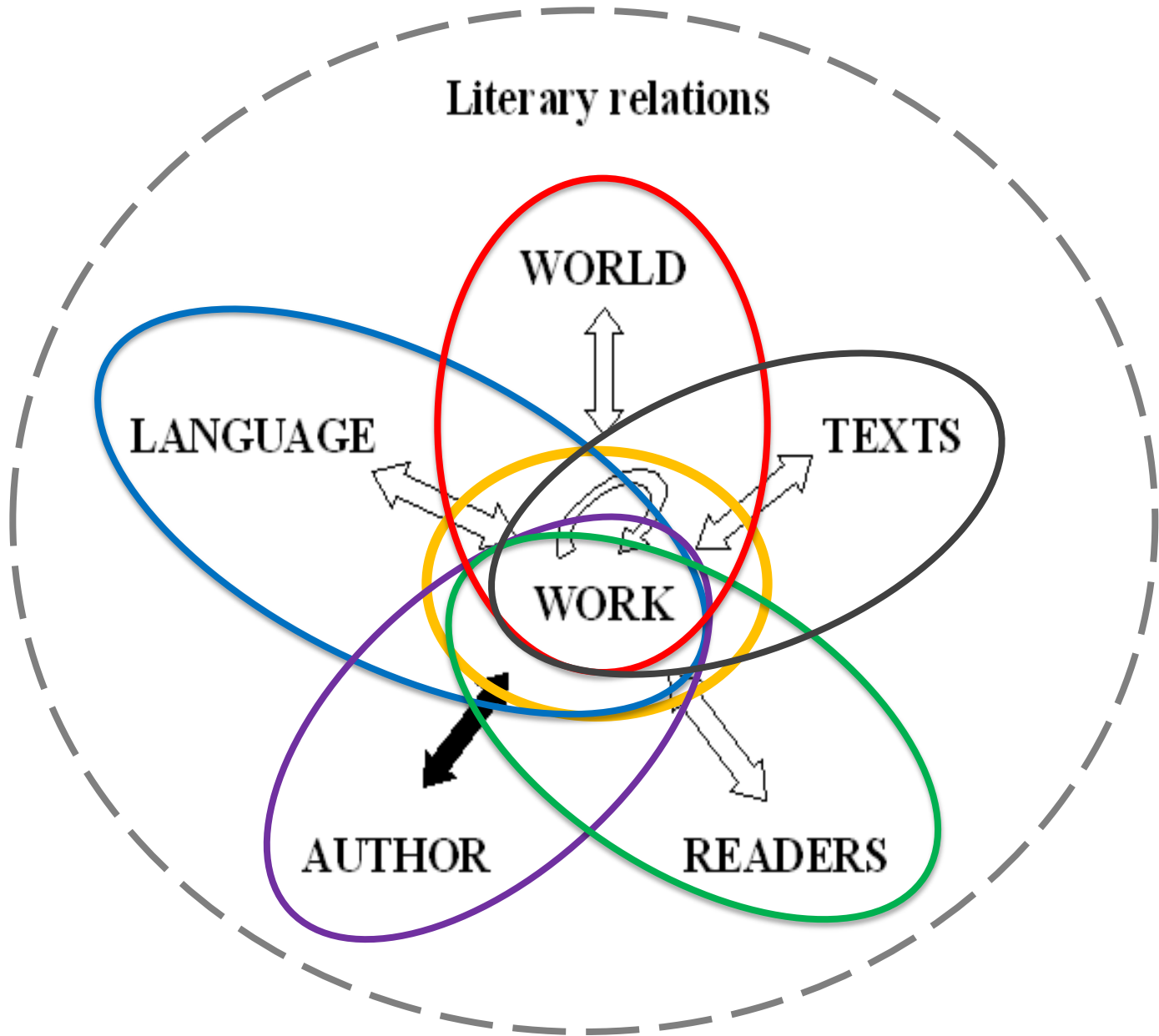

Ilukirjanduslikkus

Kirjandusteooria kujundajaid

Esteetika

- Immanuel Kant (1724–1804)
- Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781)
- Johann Wolfgang Goethe (1749–1832)
- Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805)
- Johann Gottlieb Fichte (1762–1814)
- August Wilhelm Schlegel (1767–1845)
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)
- Friedrich Schlegel (1772–1829)
- Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854)
- Georg Brandes (1842–1927)
- Benedetto Croce (1866–1952)
- Emil Staiger (1908–1987)
- Wolfgang Kayser (1906–1960)

Marksism

- Karl Heinrich Marx (1818–1883)
- Friedrich Engels (1820–1895)
- György Lukács (1885–1971)
- Antonio Gramsci (1891–1937)
- Max Horkheimer (1895–1973)
- Theodor Ludwig Wiesengrund Adorno (1903–1969)

Formalism

- Viktor Šklovski (1893–1984)
- Mihhail Bahtin (1895–1975)
- Boris Tomaševski (1890–1957)
- Roman Jakobson (1896–1982)
- Boris Eichenbaum (1886–1959)
- Juri Tõnjanov (1894–1943)
- Vladimir Propp (1895–1970)
- Jan Mukařovský (1891–1975)

Uuskriitika

- Thomas Stearns Eliot (1888–1965)
- Austin Warren (1899–1986)
- René Wellek (1903–1995)
- Harold Bloom (1930)

Kultuurisemiootika

- Juri Lotman (1922–1993)
- Umberto Eco (1932)
- Boris Uspenski (1937)
- Michel Riffaterre (1924–2006)

Psühhoanalüüs

- Sigmund Freud (1856–1939)
- Carl Gustav Jung (1975–1961)
- Jacques-Marie-Émile Lacan (1901–1981)

Strukturalism

- Ferdinand de Saussure (1857–1913)
- Claude Lévi-Strauss (1908)
- Mircea Eliade (1907–1986)
- Herman Northrop Frye (1912–1991)
- Gérard Genette (1930)
- Tzvetan Todorov (1939)
- Jonathan Culler (1944)

Poststrukturalism

- Roland Barthes (1915–1980)
- Paul de Man (1919–1983)
- Herbert Marshall McLuhan (1911–1980)
- Gilles Deleuze (1925–1995)
- Michel Foucault (1926–1984)
- Jean Baudrillard (1929–2007)
- Pierre-Félix Guattari (1930–1992)
- Pierre Bourdieu (1930–2002)
- Jacques Derrida (1930–2004)

Hermeneutika ja fenomenoloogia

- Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834)
- Wilhelm Dilthey (1833–1911)
- Edmund Gustav Albrecht Husserl (1859–1938)
- Martin Heidegger (1889–1976)
- Hans-Georg Gadamer (1900–2002)
- Maurice Merleau-Ponty (1908–1961)
- Paul Ricoeur (1913–2005)

Lugejaurimus

- Roman Witold Ingarden (1893–1970)
- Hans Robert Jauss (1921–1997)
- Wolfgang Iser (1926–2007)
- Stanley Fish (1938)

Analüütika

- John Langshaw Austin (1911–1960)
- Herbert Paul Grice (1913–1988)
- David Kellogg Lewis (1941–2001)
- Richard Rorty (1931)
- John Rogers Searle (1932)

Feminism

- Simone de Beauvoir (1908–1986)
- Luce Irigaray (1930)
- Hélène Cixous (1937)
- Julia Kristeva (1941)
- Elaine Showalter (1941)
- Toril Moi (1953)
- Judith Butler (1956)

Postkolonialism

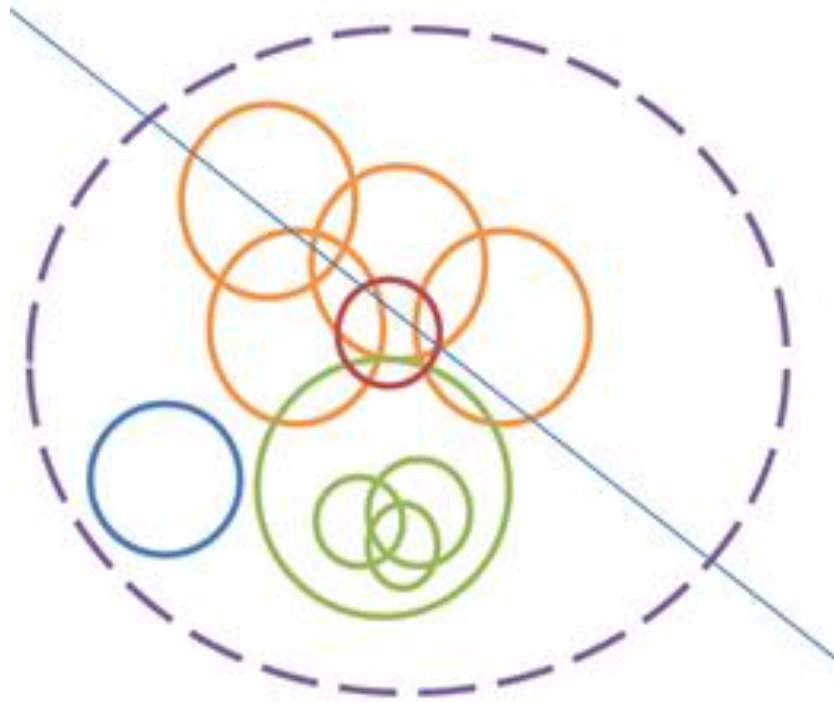
- Edward Wadie Said (1935–2003)
- Gayatri Chakravorty Spivak (1942)
- Homi K. Bhabha (1949)

Gérard Genette. *Fiction et diction* (1991)

Milline teos kuulub ilukirjandusse?

Teos \ Otsus	Olemuslikult	Tingimuslikult
Sisu, teema	FIKTSIOON	
Vorm, väljendus	DIKTSIOON LUULE PROOSA	

„Vormiteooriad“

„Sisuteooriad“

- Välistavad
- Kattuvad
- Hõlmavad

ÜLE KODUMÄE

Henrik Visnapuu

Üle kodumäe **kuuera** **kupli**

suveöö **sumestav** **vahu**.

Toomingad valvavad talu,

üle ussaia vaatavad **kopli**.

Aian õunapuud **punasest** **lõngast**

ketuvad **magusaid** **palle**.

Vaatavad **armunult** **põlle**

nurmed visaten **robelist** **rõngast**.

Oja leppade jalgu nüüd **peseb**

kivile kivi **päält** **asten**.

Odrapäa **mahedan** **kasten**

kaera **pehmete** **sarviga** **puseb**.

Maja vajunud **röömsasse** **unde**.

Muru **pääl** **magavad** **rohun**

isegi **haldijad** **rahun**.

Silmik **seinakell** **üksi** **teeb** **tunde**.

epiteetid

metafoor, isikustamine

metoniimia

PARTEIJUHID VALITSEMISE OSAS ERI MEELEL

Kuue suurema Riigikogu valimistel osaleva erakonna esimehed vastavad täna Postimehe küsimustele riigivalitsemisest ja sise poliitikast.

Selgub, et kõigi soovide täitumiseks peaks järgmine peaminister olema parempoolne, Keskerakonnast, mitte võimuhull, võitjapartei juht ning omama ettekujutust, kuidas anda Eestile uus hoog.

Läbi¹ erinevate küsimuste selgub parteijuhtide valimiseelne positsioon: kellega teha valitsust ja kellega seda mitte teha, mis punktid peaksid ilmingimata olema koalitsioonileppes ja mida sinna kirjutada ei tohi.

Saab ka teada, mis seisukohal on tipp-poliitikud üsnagi kuumaks tõusnud parteide² ja valimiskampaania rahastamise teemadel.

Postimees 2003, 28.II

¹ Sõna 'läbi' väärtarvitus.

² Eksitav sõnajärg.

Bänkelsang

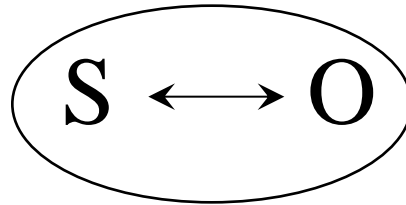
pilt, lugu

laul, lüürika

tants, konflikt

I. EEPIKA (sünkretism)

I. LÜRO-EEPIKA

subjektiivsus, mõistus

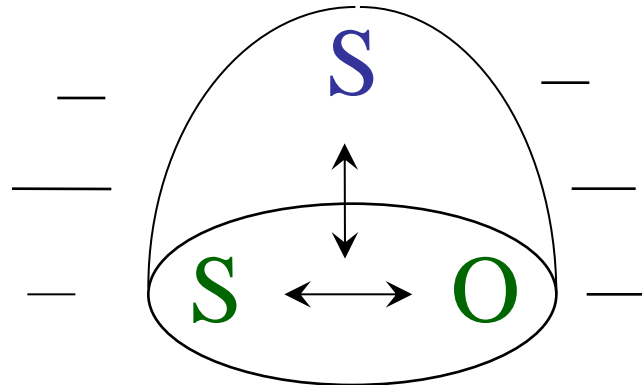
lüürika, muusika

konflikt, tahe

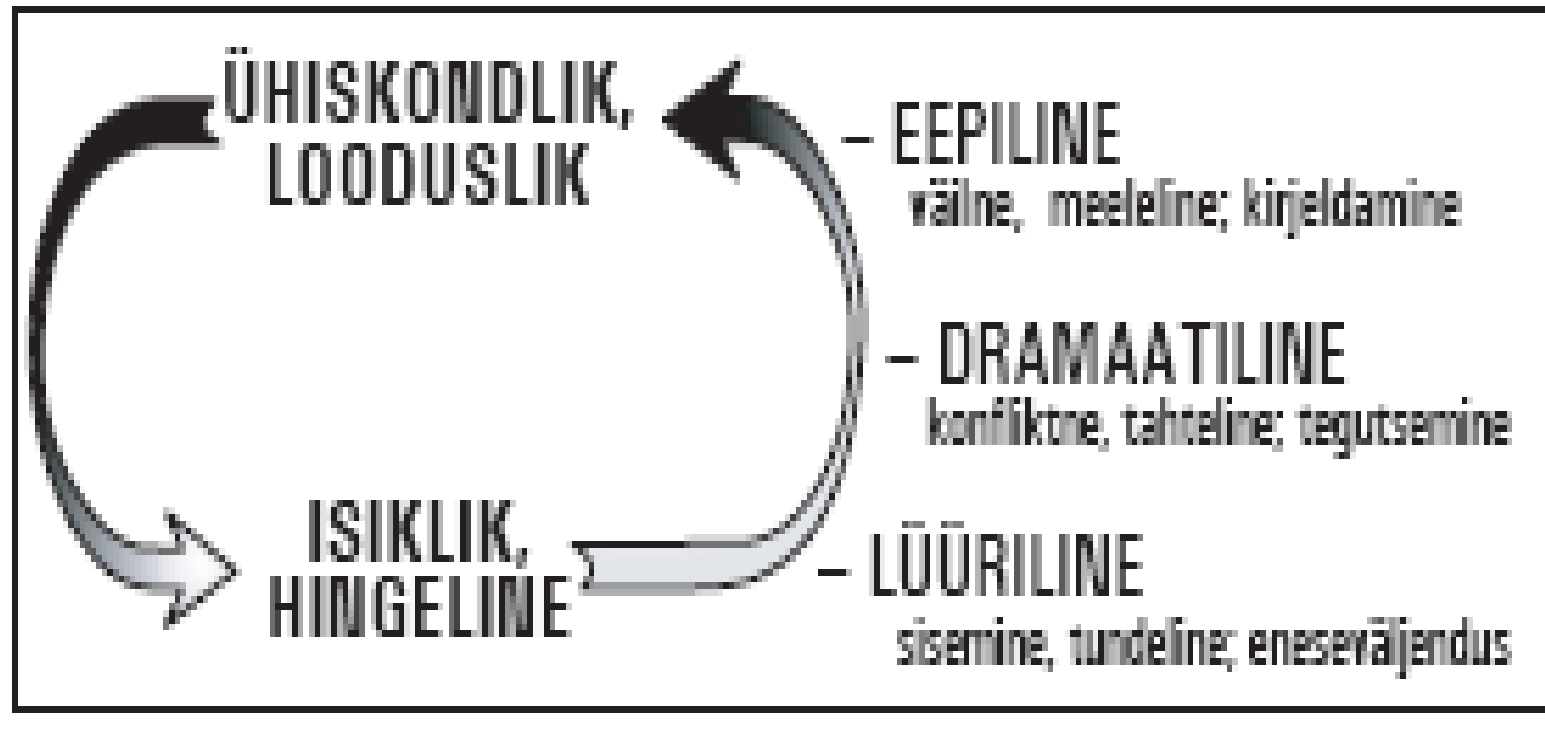
dramaatika, miimika

objektiivsus, keha

eepika, pilt

1. joonis. Tegelikkuse kirjanduslik peegeldus

Lumehelbeke

Juban Liiv

Lumehelbeke

tasa, tasa

lingleb aknale,

tasa... tasa...

Nagu viibiks ta

tasa, tasa

mõtleks tulles ka:

tasa, tasa!

Miks nii tukesud, rind?

Tasa, tasa!

Rahu otsib sind —

tasa, tasa...

Lumesaju kirjeldus, kus *ka*-vähendusliide, sõnad *lingleb* ja *tasa* selle sisendavas korduses kannavad tundelist teavet. Väike ja õrn loovad sümpaatiat, *aknal* lisab kodutunde soojust. Kirjeldus on ühtlasi meeoleuväljendus.

Ajavoolu aeglustamine kirjelduses tekitab pühaliku meeoleu, kandes eemale argisest.

Siseilma ülekanne välisesse isikustamisel tekitab looduse hingestatuse tunde, milles on müstikat.

Enesest välja asetatud vaatepunkt lubab lüürilist pöördumist enese kui objekti poole. Hingestatud maailmast tulvab siseilma rahu ja harmooniat, et vähendada elu vastuolude valu. Välise võrdpildi abil saavutatakse siseseisundi kirjeldus, eneseväljendus.

2. joonis. Proosa ja luule, lüüriline ja eepiline

PROOSA

sidumata kõne

LUULE

seotud kõne

ROMAAN

NOVELL

DRAAMA

JUTUSTUS

MINIATUUR

MUINASJUTT

REISIKIRI

SONETT

HAIKU

POEEM

BALLAAD

VÄRSSDRAAMA

VABAVÄRSSLUULETUS

VÄRSSROMAAN

EEPOS

LÜÜRILINE

tundeline

EPIILINE

kirjeldav

SONETT

HAIKU

OOD

KAEBELAUL

VABAVÄRSSTEKST

PROOSALUULETUS

LUULETUS

MINIATUUR

POEEM

BALLAAD

LÜÜRILINE

VÄRSSROMAAN

MUINASJUTT

NOVELL

EEPOS

JUTUSTUS

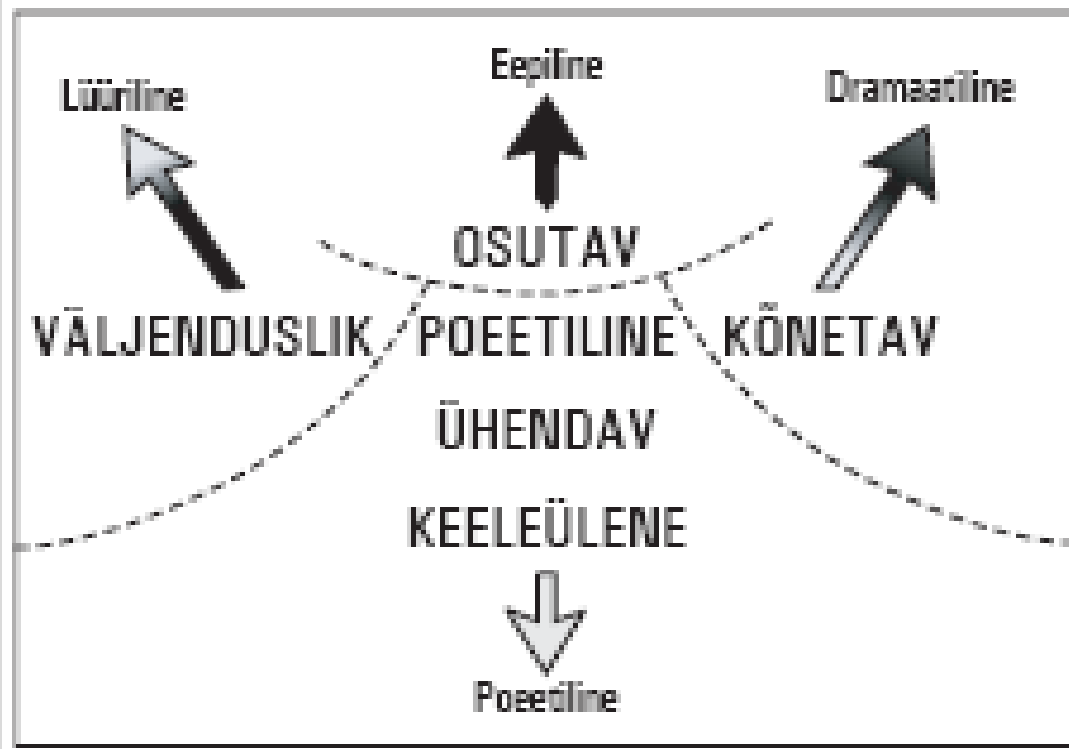
ROMAAN

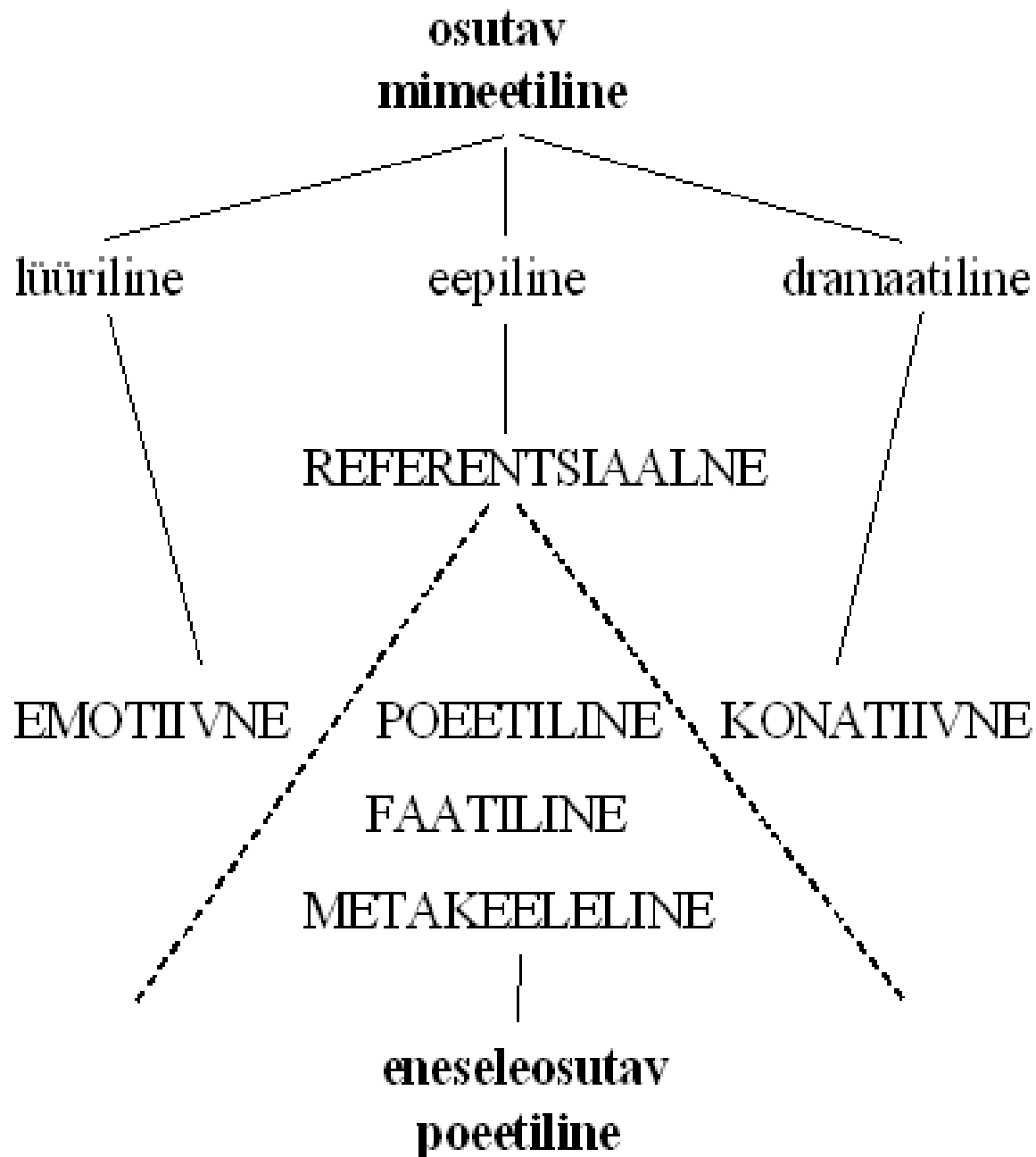
REISIKIRI

3. joonis. Suhtluse mudel

4. joonis. Keelekasutuse rollid

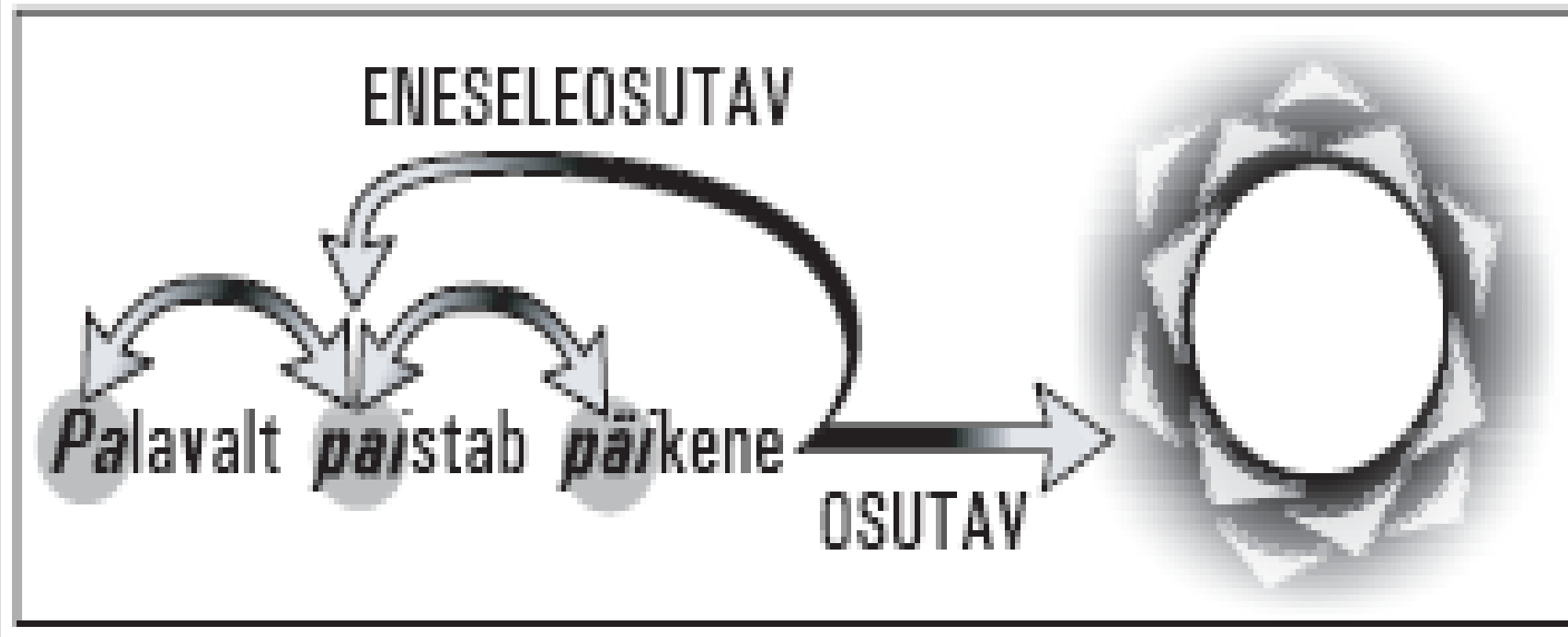
Joonis 2. Deiktiline väljend.

‘Mina’_{def} = osutab isikule, kes lausub seda väljendit ‘mina’.

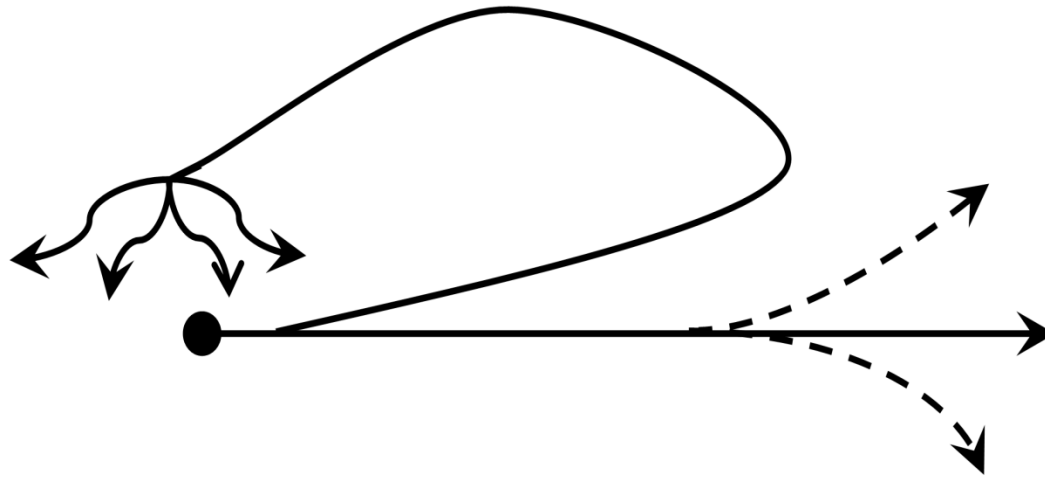
‘Nüüd’_{def} = osutab ajale, mil lausutakse seda väljendit ‘nüüd’.

5. joonis. Keele osutav ja eneseleosutav roll

keeleline eneseosutus

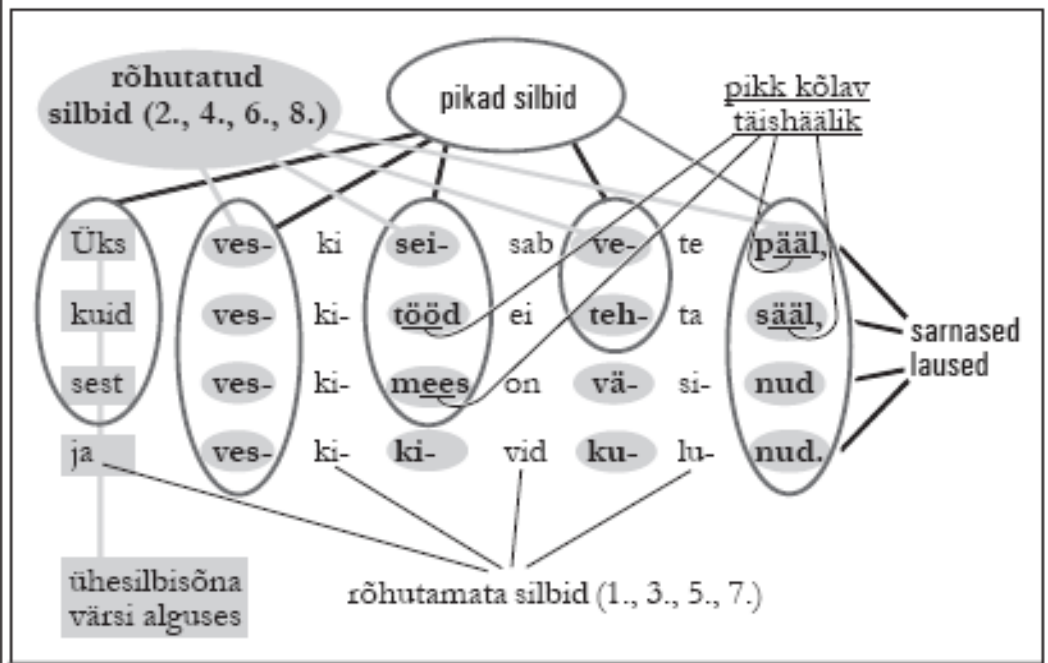

poetiline väljendus

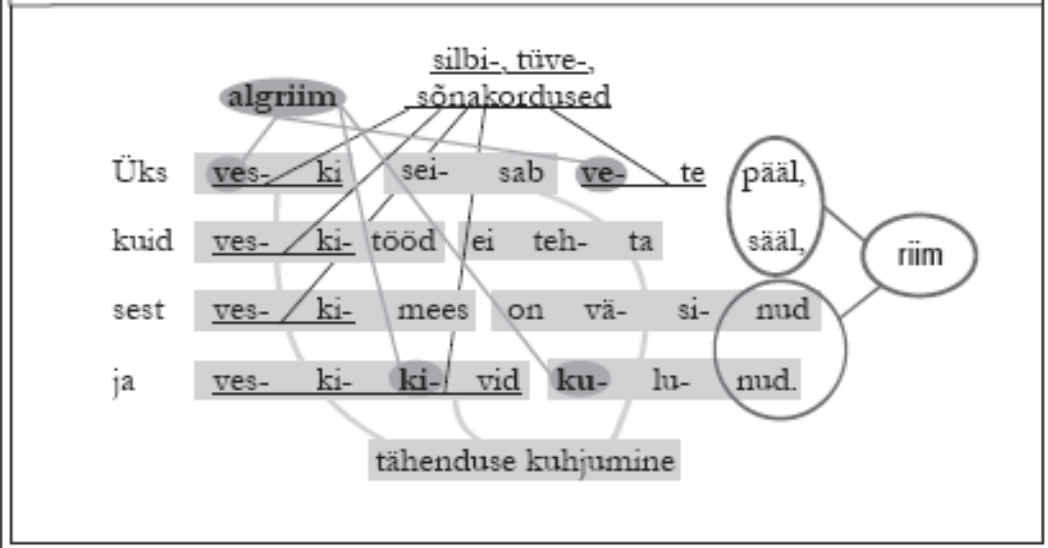
osutus ja kaasosutused

15. joonis. Luule keelelõimitus

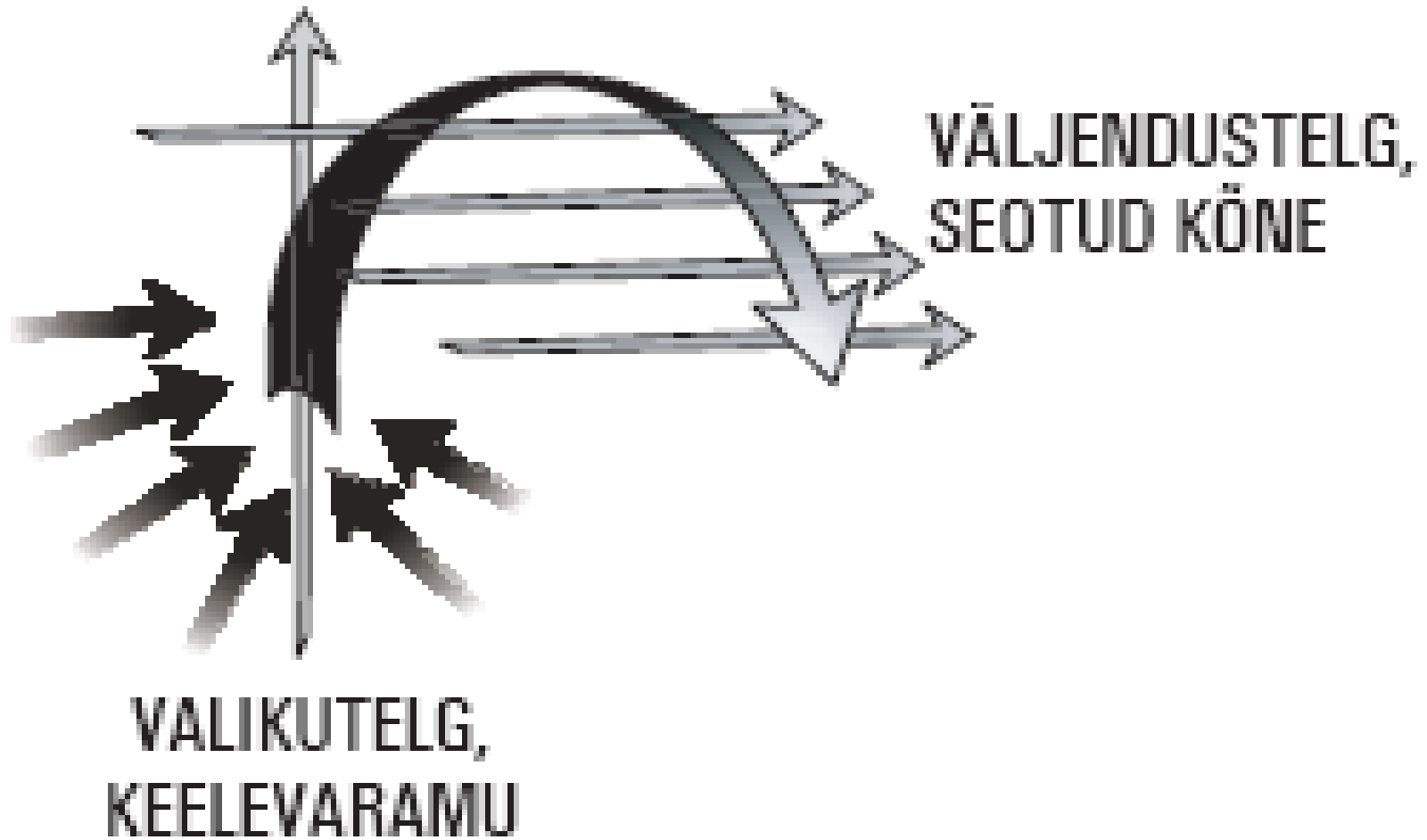
I

II

14. joonis. Luuleline väljendus

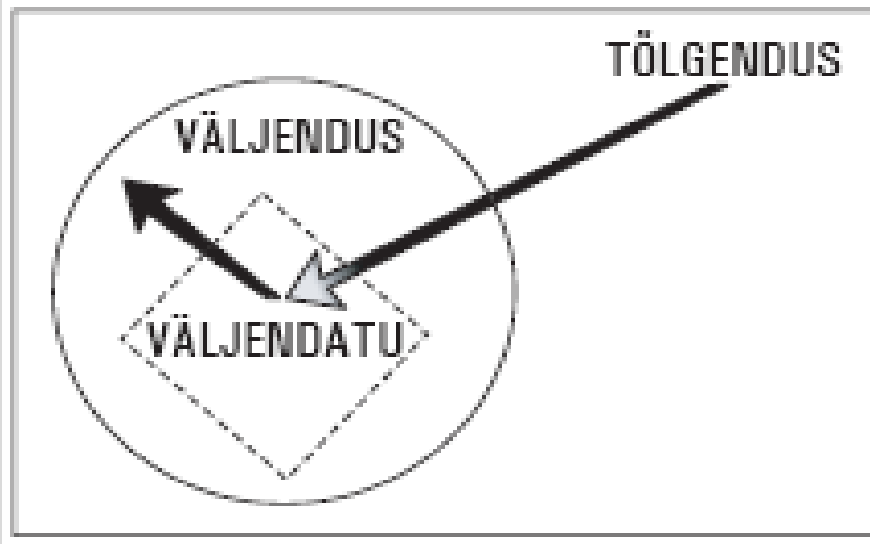
Tegija	Tegevus	Viis
lind	laulab	ilusasti
sirk	siristab	sirinal
vares	kraaksub	karedalt
kevadekuulutaja	vidistab	lõbusasti
sookurg	kluuksub	kurvalt
lõoke	lõõrib	liiri-laari
ronk	kronksub	ähvardavalt
harakas	kädistab	nagu nõiamoor
kulu	kudrutab	kutsudes
linnuke	vilistab	veetlevalt
tibu	piiksub	mõnuga
öökull	huikab	jubedalt
kana	kaagutab	kohutavalt
suleline	lärmab	lakkamatult
kägu	kukub	odraokas kurgus
puurilind	kirub	inimkeeli
jne.	jne.	jne.

Nii saab kõnelda vastavalt olukorrale ja vajadusele: üldiselt (*lind laulab ilusasti*) või eriliselt (*ronk kronksub ähvardavalt*), tavaliselt (*vares kraaksub karedalt*) või peenemalt (*sirk siristab sirinal*), ühe- (*lõoke lõõrib liiri-laari*) või kahemõtteliselt (*linnuke vilistab veetlevalt*) jne.

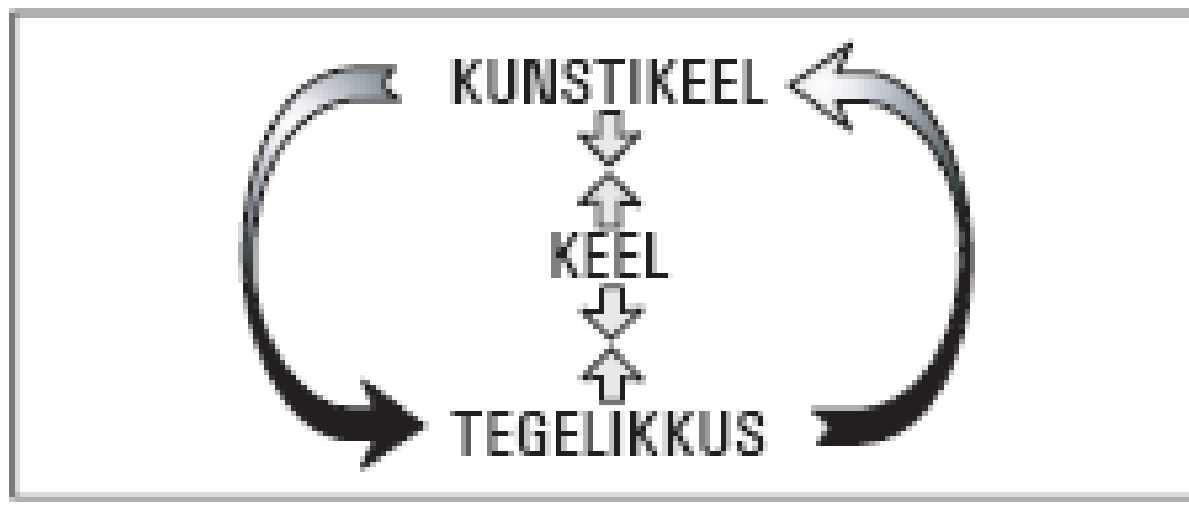
Poeetiline tekst

- rütmiline kõne (ehk sarnaste häälikurühmade korrapärane vaheldumine);
- keeleline heakõla (alg- ja lõppriim, suurenenud häälikuühtsus);
- häälikute, sõnade, lausete, tähenduste, tekstiosade kordus ehk parallelism;
- kaudse või kaunistava ütluse (kõne- ja lausekujundite) tarvitus;
- suurenenud tähendusühtsus (sünonüümid¹, homonüümid², antonüümid³);
- koondumine sisuliselt või vormiliselt määrava mõtte, idee ümber;
- kontrast (ehk ühtsuse nägemine erinevas ja erinevuse leidmine ühtsuses);
- uudsus, üllatus, harjumatus — vana, tuntu ja tavalise taustal.

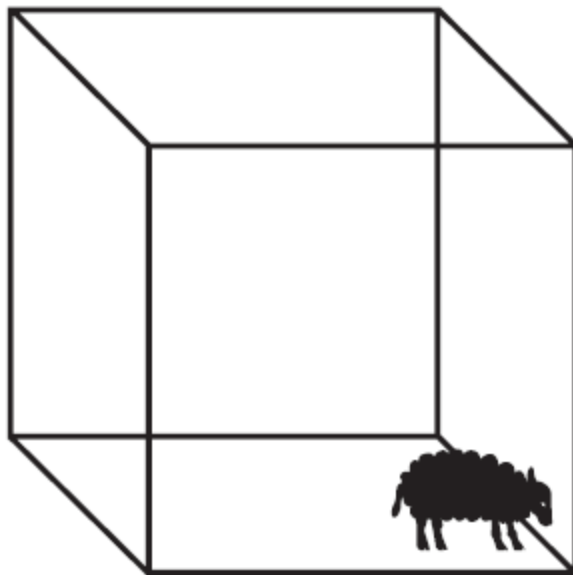
12. joonis. Luuletuse mõistmine

13. joonis. Keel, kunstikeel ja tegelikkus

6. joonis. Kahemõtteline kujutis

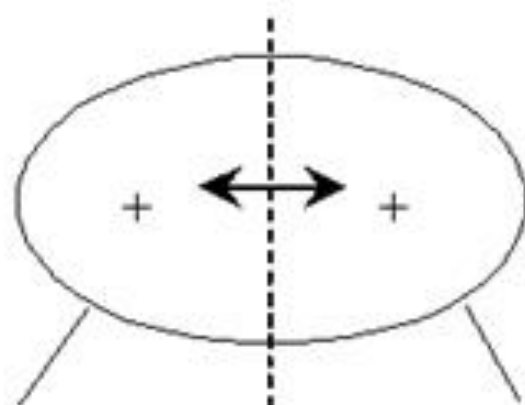
LAI KONTEKST

KITSAS KONTEKST

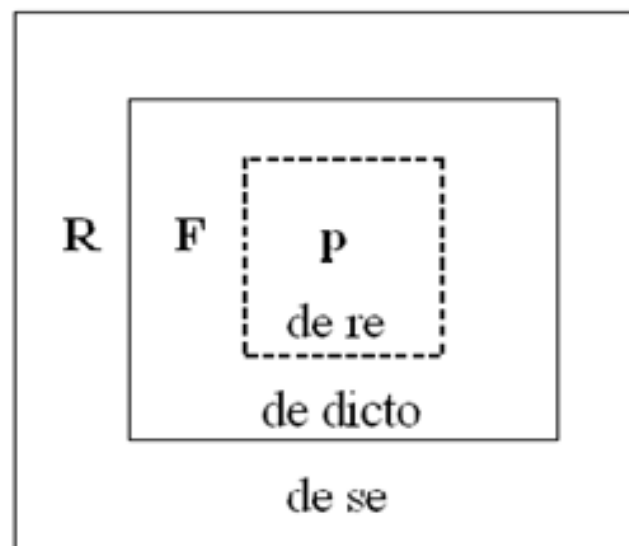
Sisemine sisu ja vorm, fiktsionaalne autor
Väljamõeldis, kujuteldav osutus ja usk (usk_1)
Virtuaalne/mittevirtuaalne *de re* deiksis ja kõnetead

Väline/väljenduslik sisu ja vorm, tegelik autor
Tegelikkus, skepsis usk_1 suhtes, tegelik usk (usk_2)
Tegelikud *de dicto / de se* endtaandavad kõnetead
Poetiline eneseleosutus, diskursi-deiksis

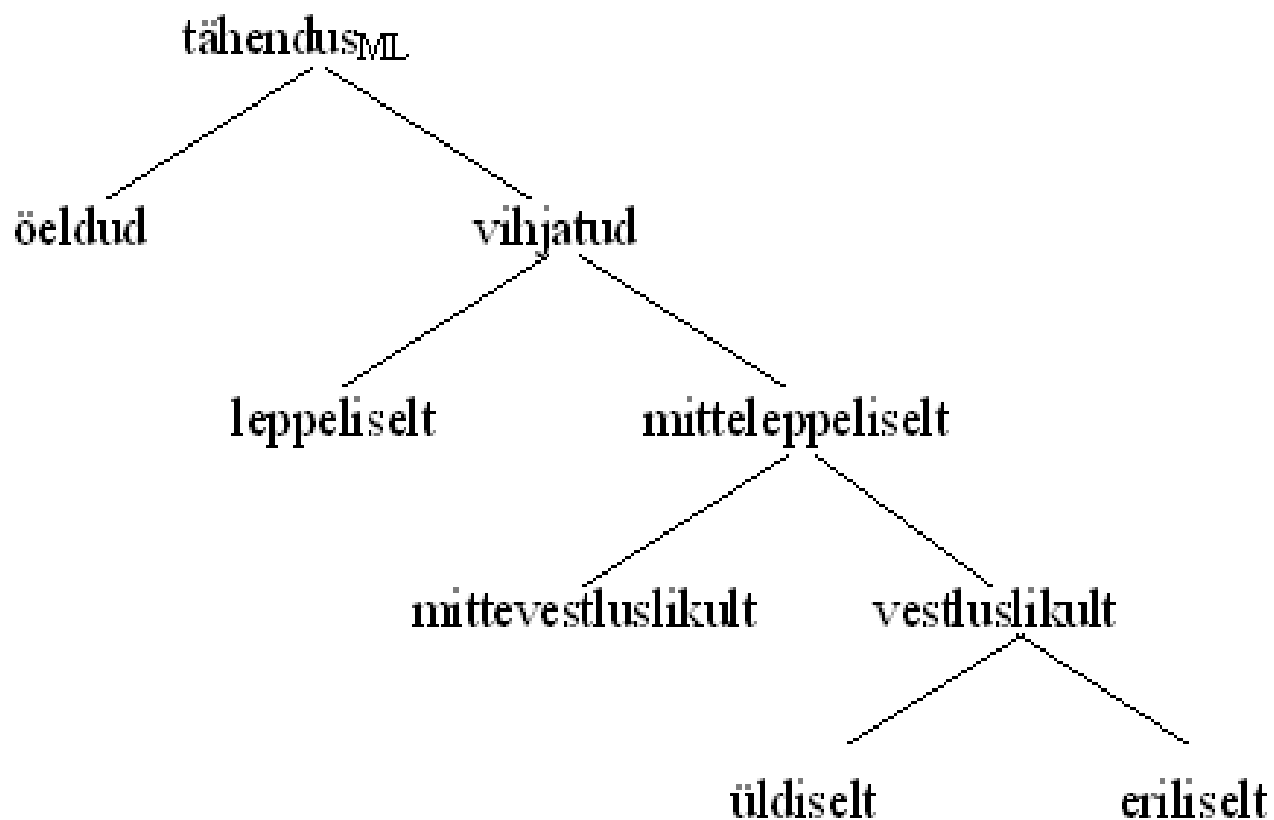
Poeetiline määng: üks lausung, kaks sisu

- (1) *de dicto* aspekt
väljenduse vorm kui objekt
- (2) *de re* aspekt
väljenduse sisu kui objekt
- (3) *de se* koguaspekt
aspektivaheldus kui objekt

Vestluse implikatuur

Vestluse koostööpõhimõte (Paul H. Grice implikatuuriteooria)

I. Hulgakategooria: 1) *Edasta piisavalt teavet*
2) *Ära teabega liialda*

II. Sisukategooria: *Räägi tõtt ehk:*
1) *Ära valeta meelega*
2) *Ära ütle, kui ei tea*

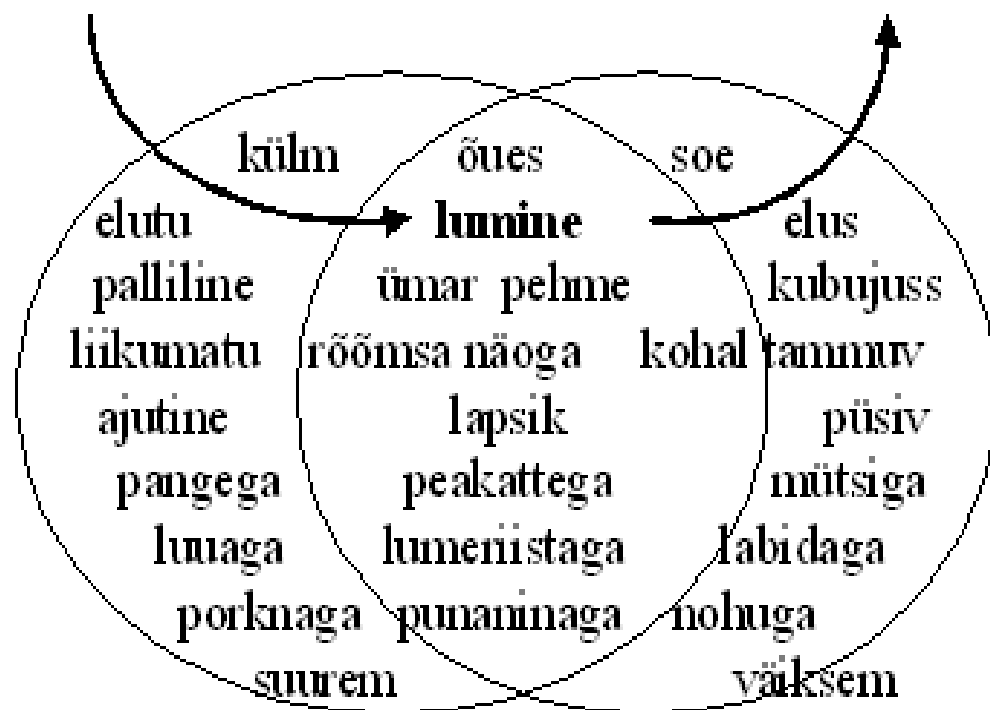
III. Seosekategooria: *Räägi asjast*

IV. Laadikategooria: *Ole mõistetav ehk mitte:*
1) *ähmane*
2) *mitmemõtteline*
3) *lobisev*
4) *ebakorrektn*

Metafoor

Liisa on lumememm

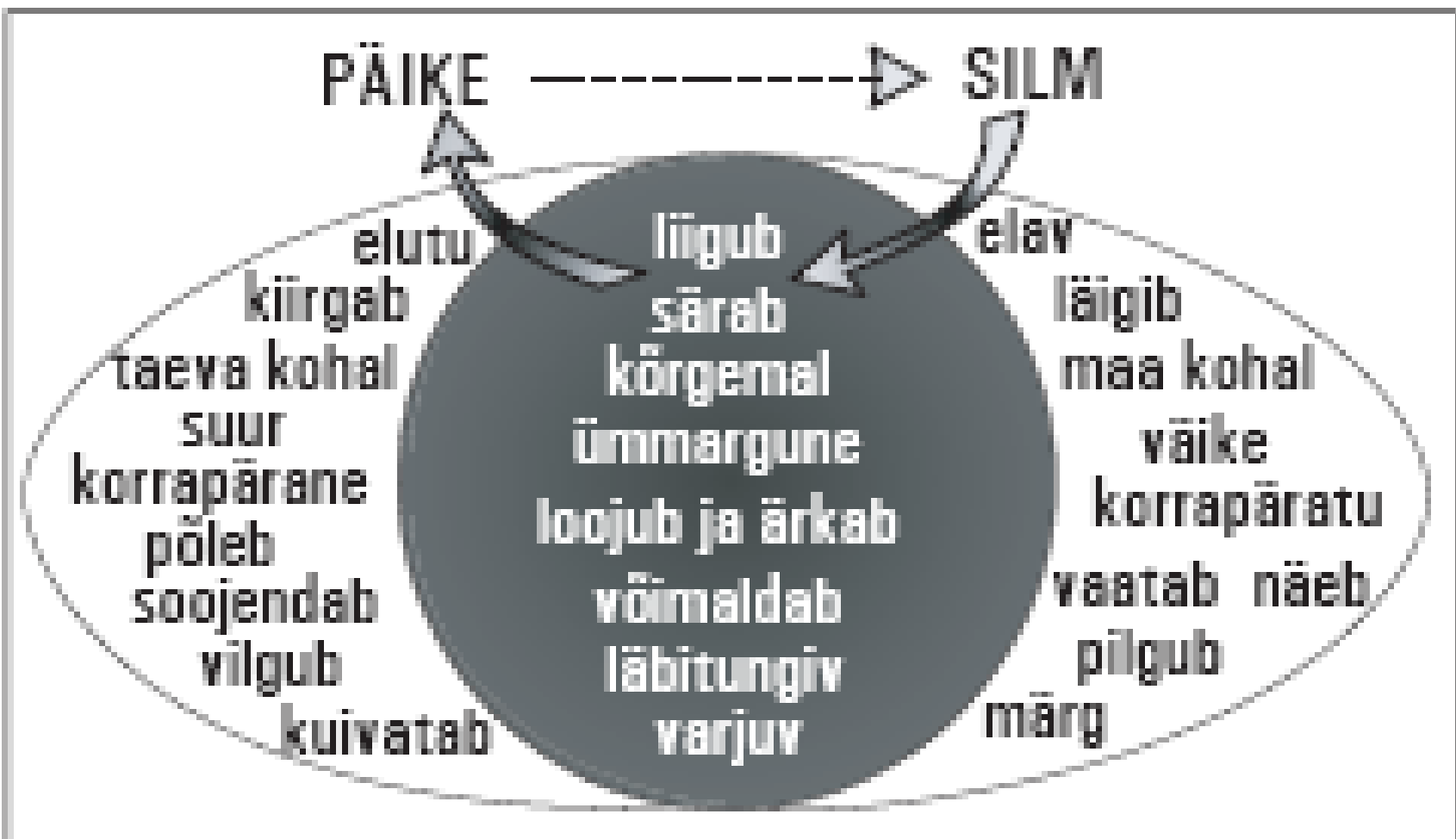
olla lumememm (N) ←----- olla lumine laps (M)

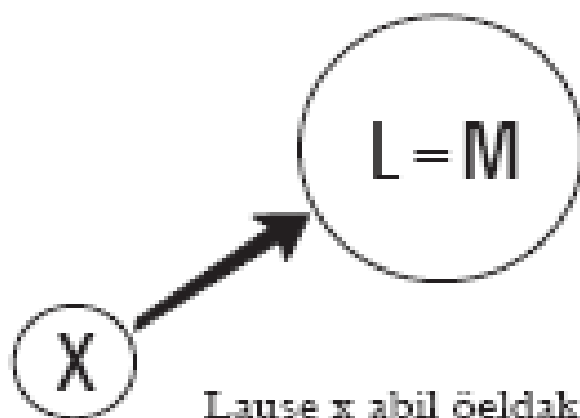
$N \supset N^* \subset M$

totum pro parte > pars pro toto = totum pro toto

16. joonis. Metafoor: sinise taeva silm

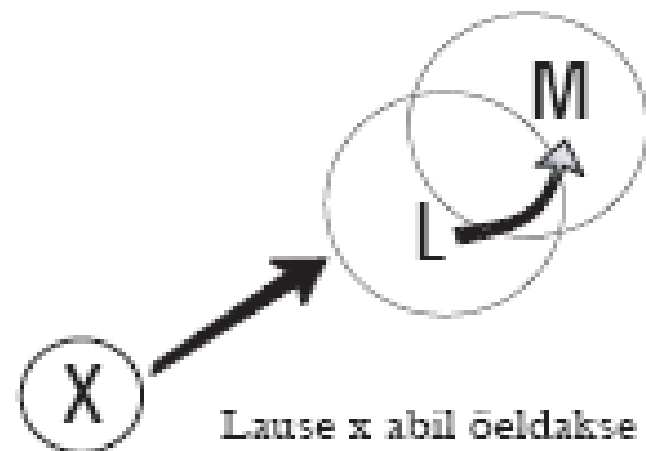

17. joonis. Sõnasõnaline lausung

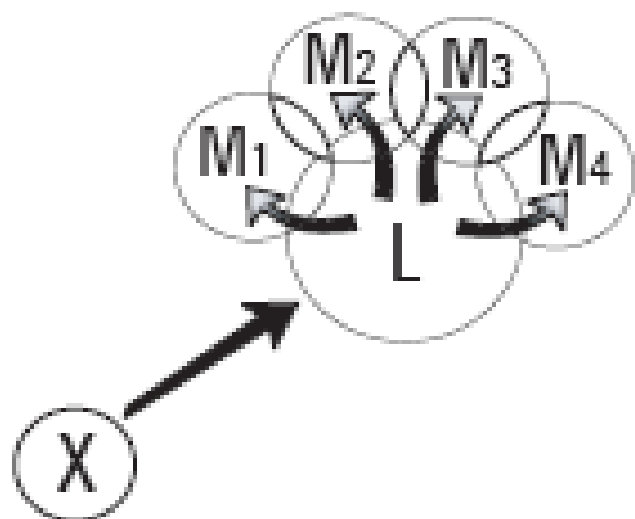
Lause x abil öeldakse L ja mõeldakse L ($L=M$).

18. joonis. Kujundlik lausung

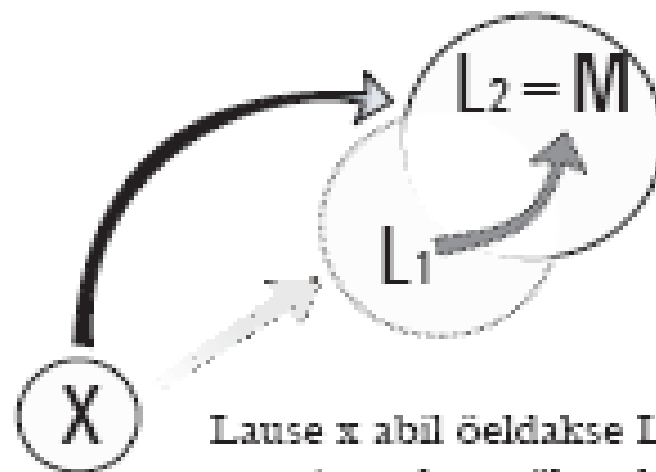
Lause x abil öeldakse L , kuid mõeldakse M ($L \neq M$).

19. joonis. Mitmetähenduslik lausung

Õeldakse L, kuid mõeldakse mitut: $M_1, M_2, M_3, M_4, \dots$. Kunstis on avatud tähendusega kujund loomulik.

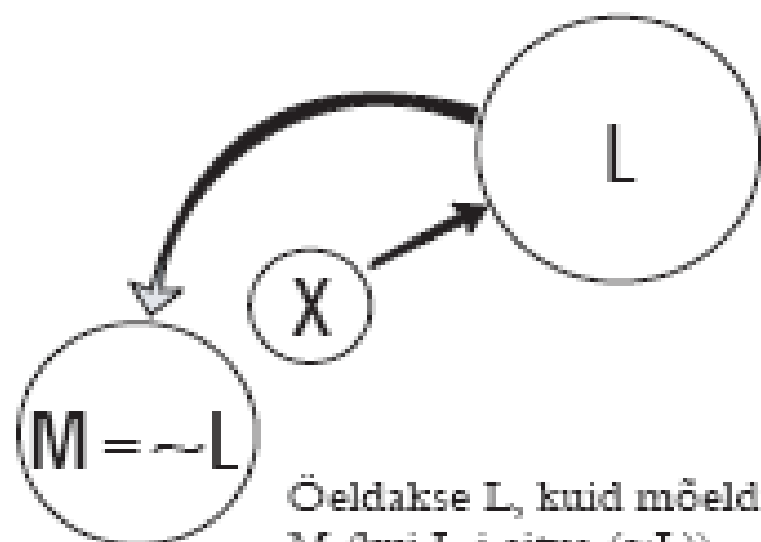
20. joonis. Kulunud kujund

Lause x abil õeldakse L_2 , mis on x -i uus lausetähendus, ja mõeldakse L_2 ($L_2 = M$). Algne lausetähendus L_1 on taandunud.

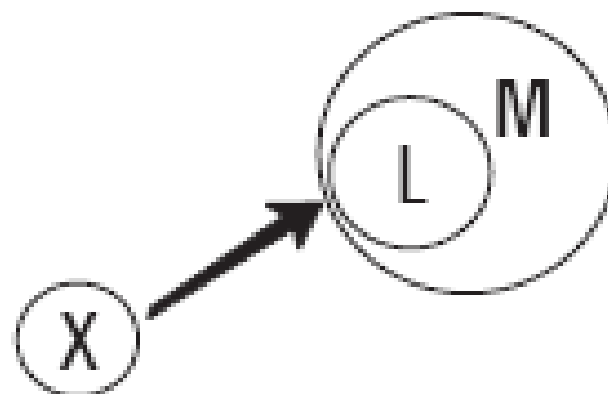
Kulunud metafoovid: *lõusjalg, elutee, kübn inimene, kuumad tunded, puuäärk, suurmaes, emakeel, isamaa, vendlus.*

21. joonis. Iroonia

Õeldakse L, kuid mõeldakse M (kui L-i eituse ($\sim L$)).

22. joonis. Kaudne kõnetegu

Lause x abil õeldakse L, kuid mõeldakse avaramalt M.

Vabandage, kas Teil on kella? > Palju kell on?
Kas Te võite mulle leiba ulatada? > Ulatage leiba;
Kas Sa ei saaks vaiksem olla? > Jää vait!
Uks on seal? > Käi välja!
Aken on lahti? > Pane aken kinnil;
Miks mitte tantsima minna? > Lähme peole!
Mulle meeldiks, kui Sa mind aitaksid. > Aita mind!
Vabandage, Te istute mu mütsi peal? > Tõuse kohe püstil!
Olge nii lahked! > Tehke kohe!
Ma kardan, et ma ei saa. > Ma ei saa;
Mul ei ole aega. > Mul ei ole soovi;
Sa oled mulle võlgu. > Maksa ära!
Sul on nina must? > Pühi kohe nina puhtaks! jne.

VÄLJAMÕELDIS JA TÕDE

Analiütiline fiktsiooniteooria

Gregory Currie. *The Nature of Fiction*, 1990

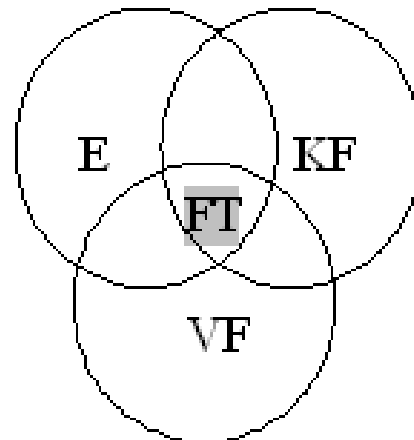
Arne Merilai. *Pragmapoeetika: Kahe konteksti teooria*, 2003

Fiktsiooni vahetõde

Väljamõeldise tõde ja väljamõeldud teose tõde

Fiktsiooniteooria (FT):

esthetika (E), keelefilosoofia (KF), vaimufilosoofia (VF) lõige

Fiktsionaalne teos sisaldab:

- 1) väljamõeldist (mitte-tegelikkus),
- 2) tegelikke tõdesid (mitte-fiktsioon):
 - a) üldised
 - b) erilised
 - c) metafoorsed tõed

Fiktsiooni kontekstis muutub ka mittefiktsioon fiktsiooni osaks.

Kontrafaktuaalide ehk võimalike maailmade teooria (Dawid Lewis, Saul Kripke)

Kõnetegude teooria (John L. Austin, John R. Searle)

Mängult usu (teeskluse) teooria (Kendall Walton, Gregory Currie)

Kahe konteksti teooria

Suhtluse kontekst: fiktsioon on tegu

Aluseks on autori fiktsionaalne taotlus:

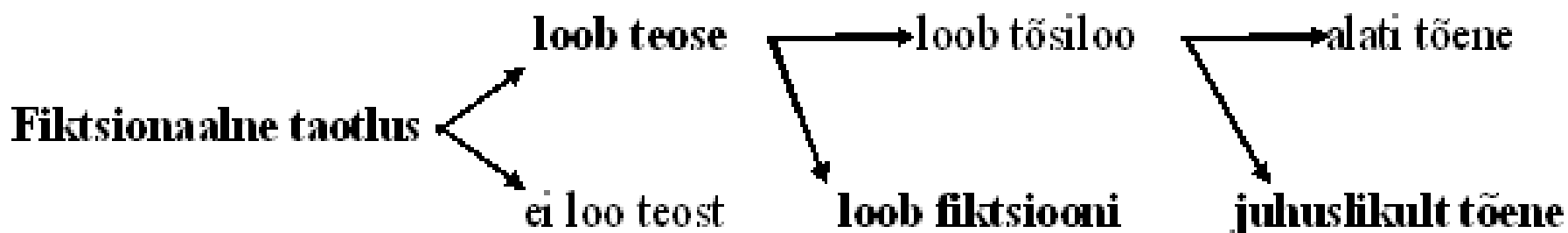
seega pragmaatika, mitte keel või semantika

Intentsioon (taotlus)

Intensioon (mõiste sisu)

Ekstensioon (mõiste ulatus)

Fiktsioon ja pseudofiktsioon

Fiktsionaalne tõde:

sisu (propositsioon), mida mängult usutakse, aga tegelikult mitte

$F_S(p)$

$MB(p)$

Mängult uskumise tõed \longrightarrow mängult uskumise mängu tõed

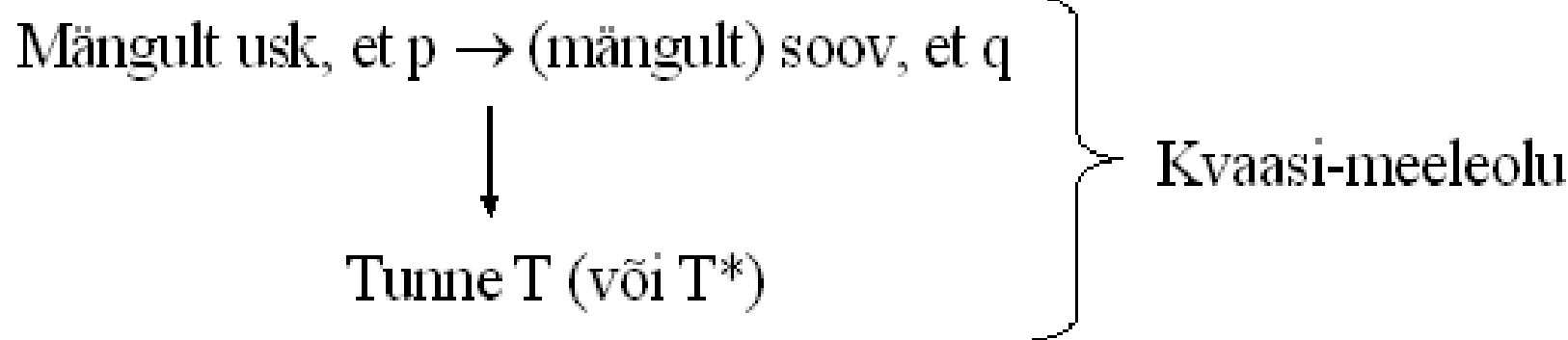
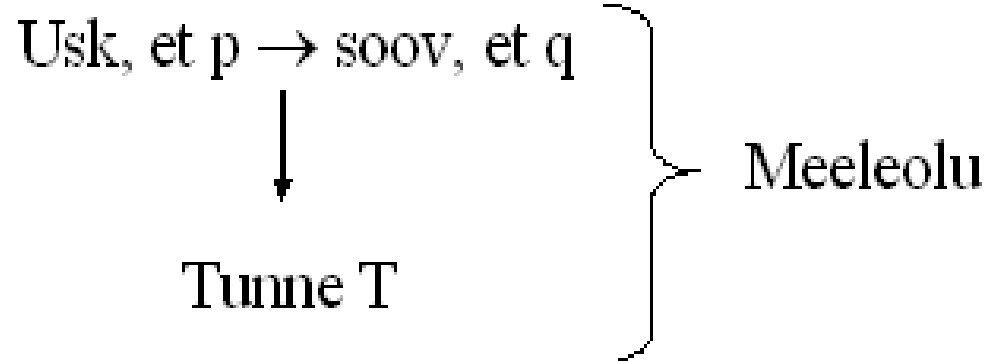
Fiktsionaalse autori usud:

- a) väljendatud propositsioonid,
- b) järeldatavad propositsioonid.

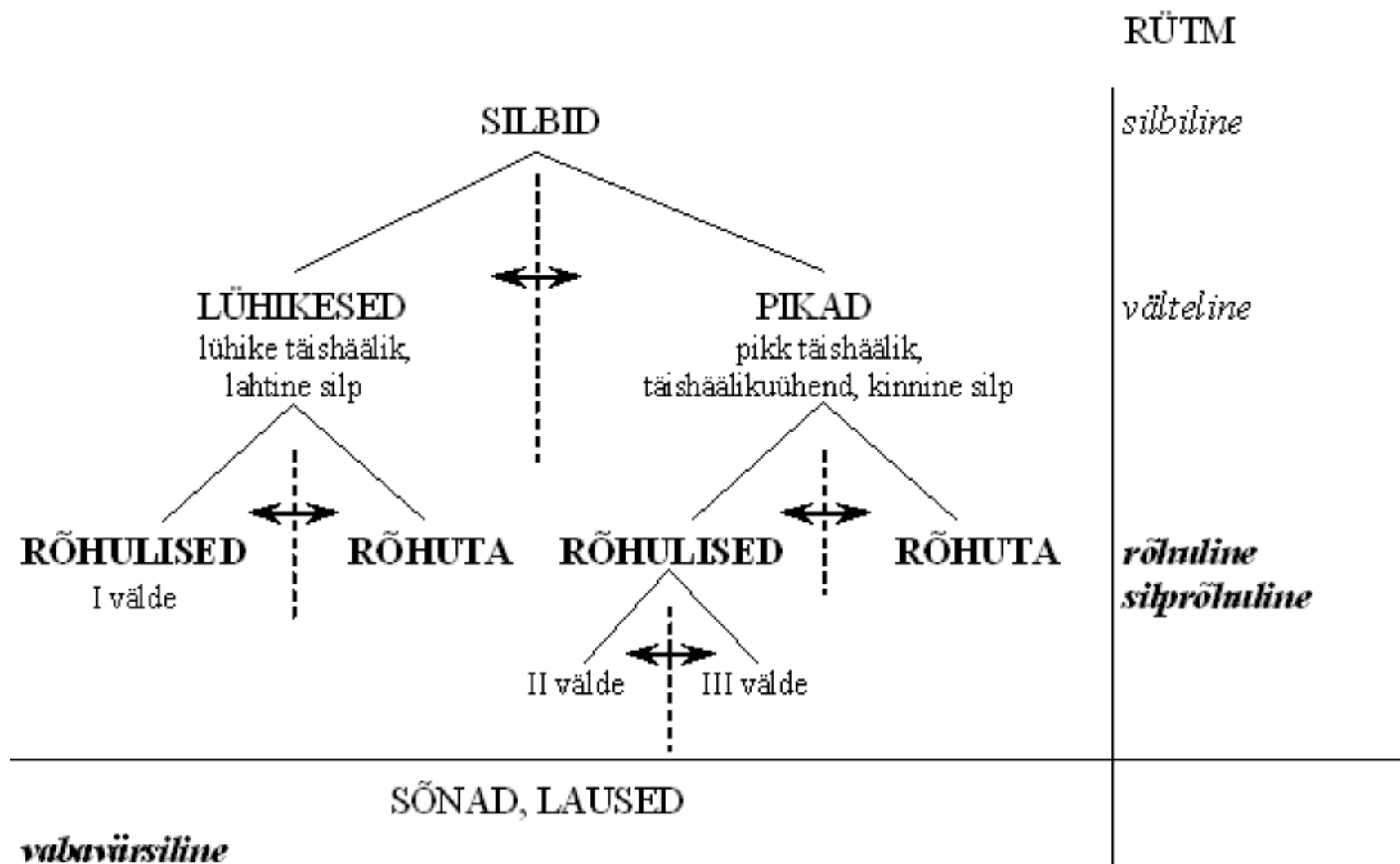
Väljamõeldise tõe definitsioon:

$F_S(p)$ on tõene parajasti siis, kui pädeval lugejal on mõistlik järeldada astmel r , et S -i fiktsionaalne autor usub, et p .

Usk, mängult usk ja emotsioon

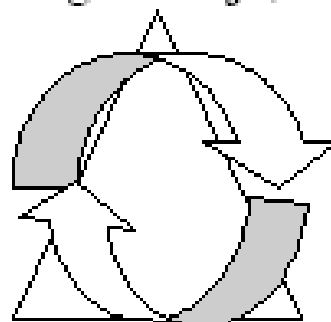

Keele ja hääle rütmieeldused

Märk

märgi kandja, tähistaja

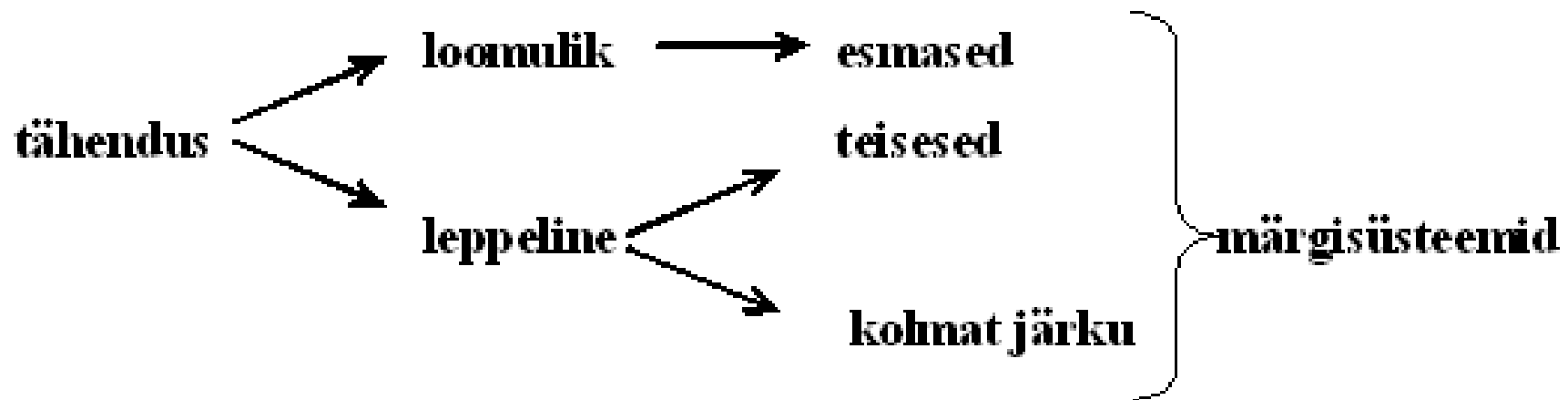

asi iseeneses ... objekt, tähistatav

märgi tõlgendaja, tähendus

uus tõlgendaja

Mürgisüsteemid

Poeetiline sarnasus

$$= \rightarrow A_1 + A_2 + A_3 + \dots + A_n$$

Puhkusepuhk. Uhkuseuhk. Suhtusjuhtumid. Puhkev muhk.

Tuhksuhkur. Kuituv ruhk. Puhas juha. Puhiteluht.

Juhmuhmer. Tuhmtuhkur. Tuhapuhevil. Puhitud kuhhi.

Juhitud juhuis. Puhvituhvel. Kuhu mujale kui suhu. Puhumuhv.

Kakulev ahv. Vakva kahver. Jakvatav ahven. Rahvameelne kahvel.

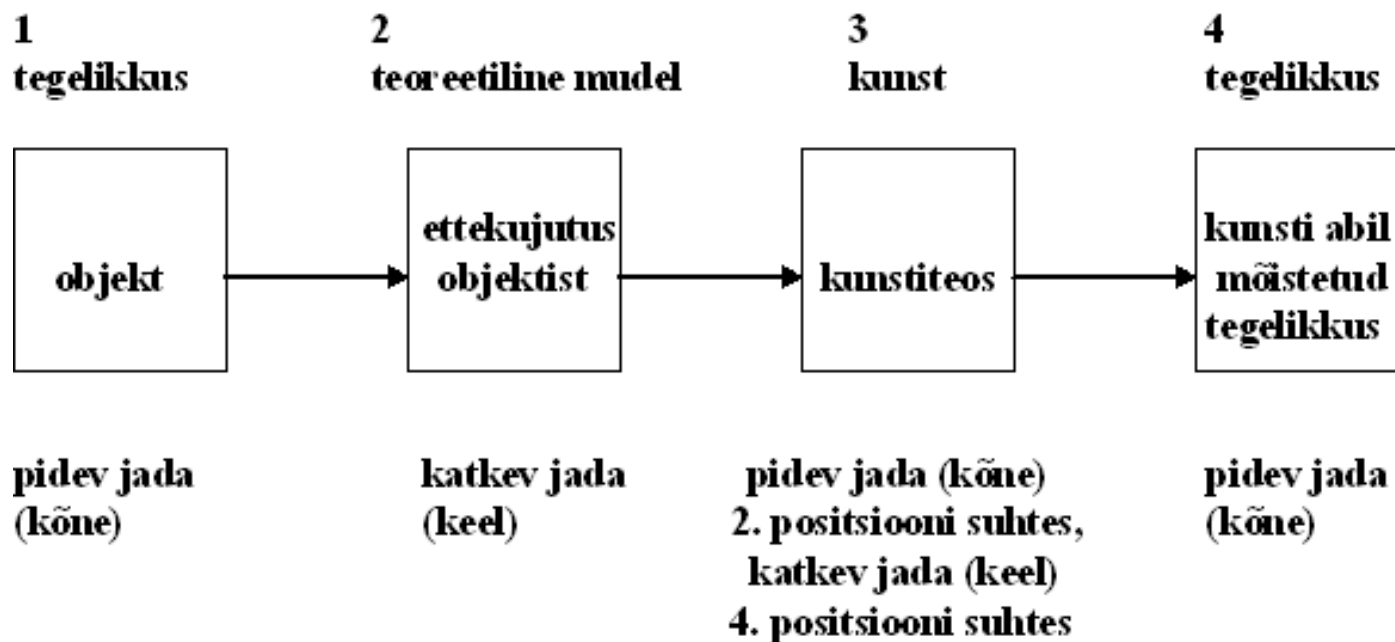
Kaklane sakver. Vahane vahvel. Lahtine laht. Kahvatu takvel.

Sahapahk. Nahanahaalsus. Vahetu tahe. Mahlakas mahv.

Pahedekahetsus. Tahumatu krahv. Jahmuma panev ahvatlus. Kahte ahistav sahin.

Artur Alliksaar "Traakia maagia"

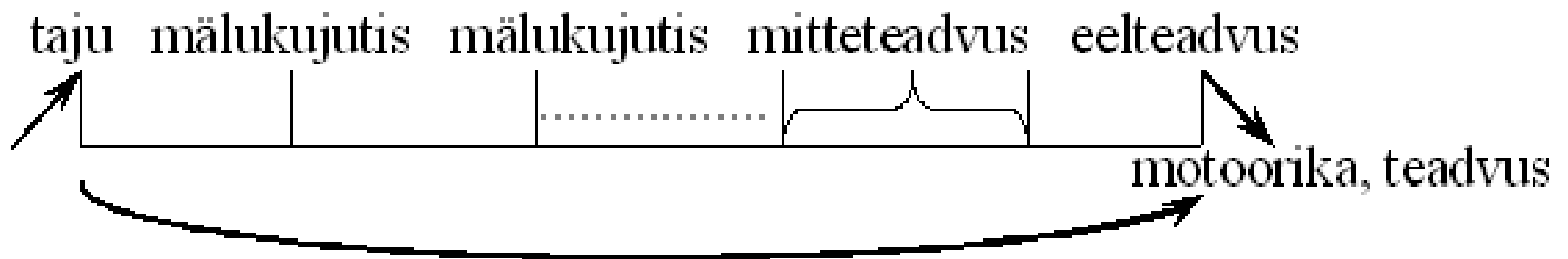
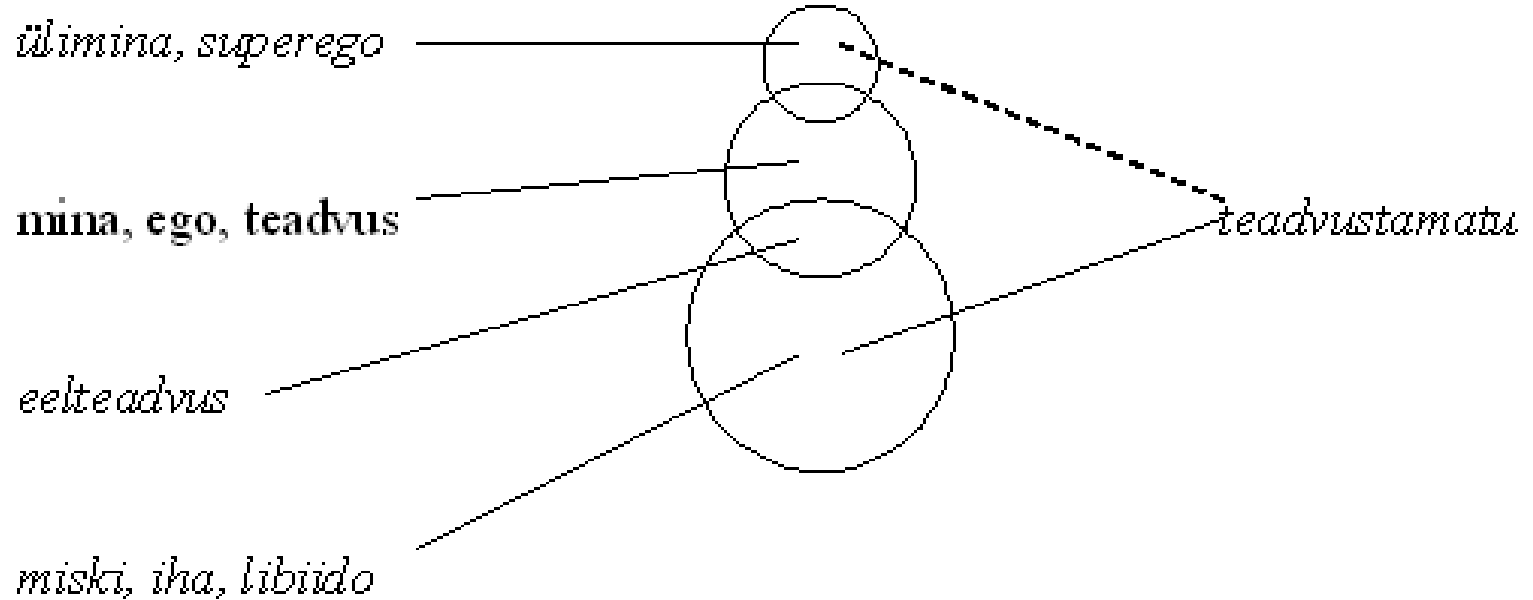
Juri Lotman. Kunst modelleerivate süsteemide seas

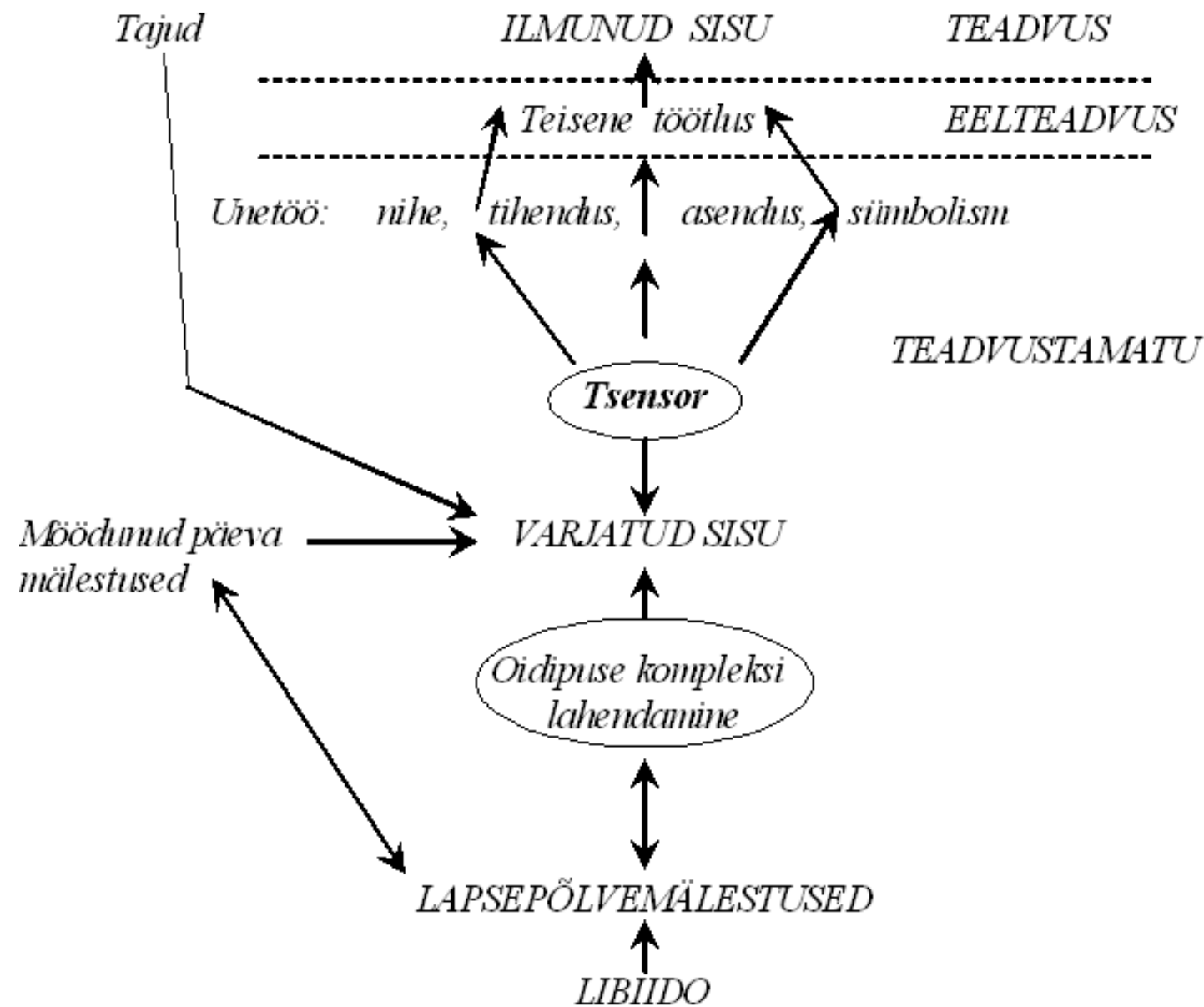
- Teaduslik mudel taasloob näitlikult objekti süsteemi, modelleerib tema diskreetse „keele“.
- Kunstiline mudel taasloob objekti mittediskreetse „kõne“.
- Tegelikkuse suhtes, mida juba teadvustatakse kunstilise mudeli valgusel, esineb kunstiteos kui keel, mis diskreetselt organiseerib uusi kujutlusi (kõnet).

Teadvuse tasandid

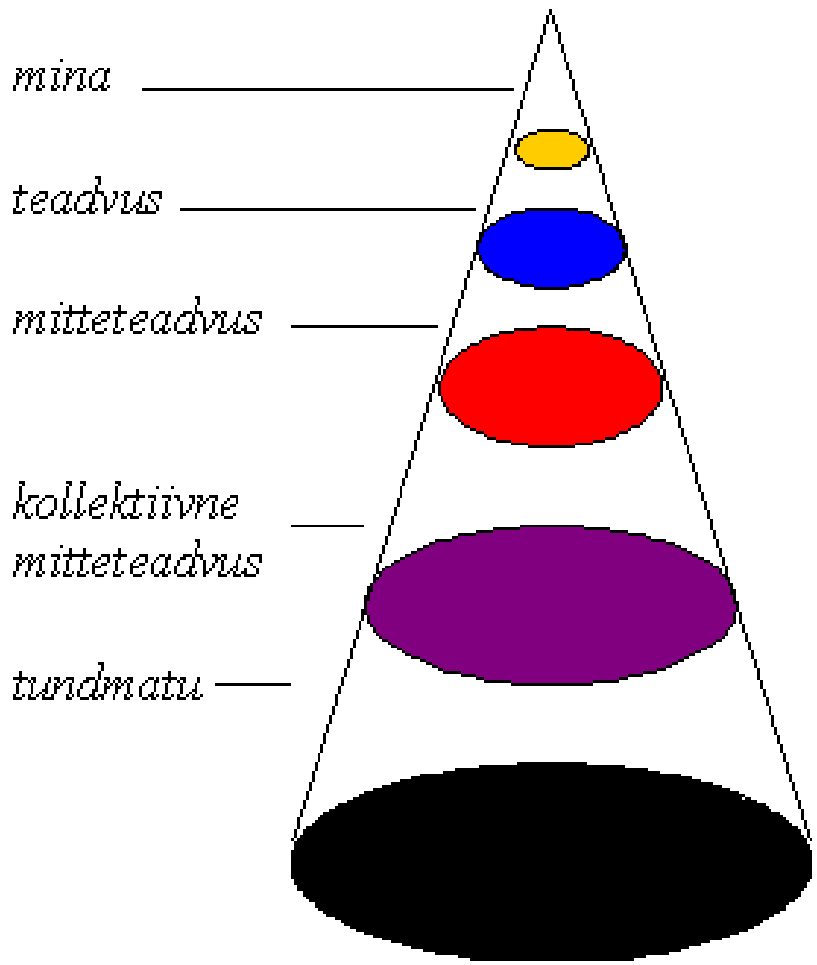
Sigmund Freud

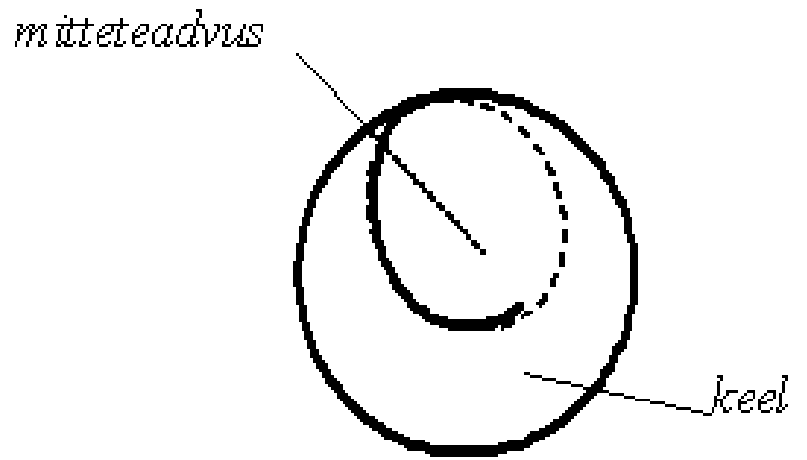
UNETÖÖ

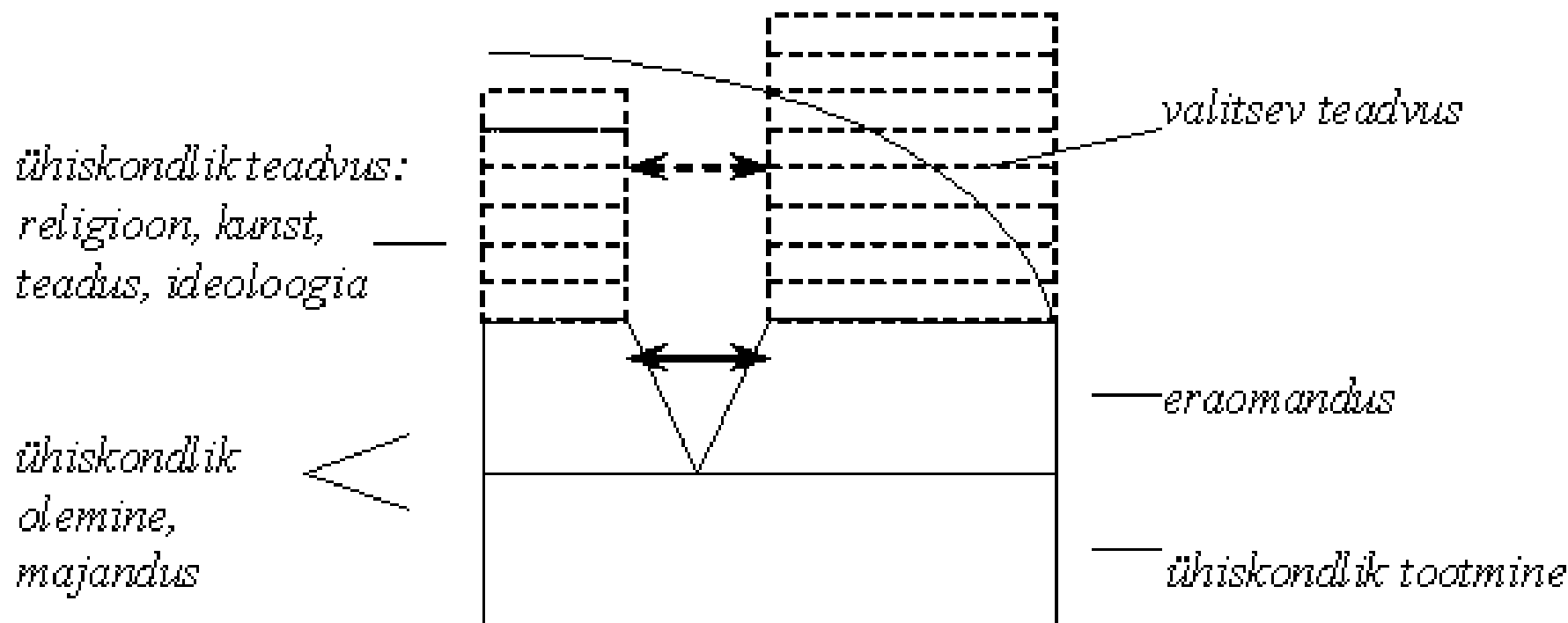
Carl Gustav Jung

Jacques Maria Lacan

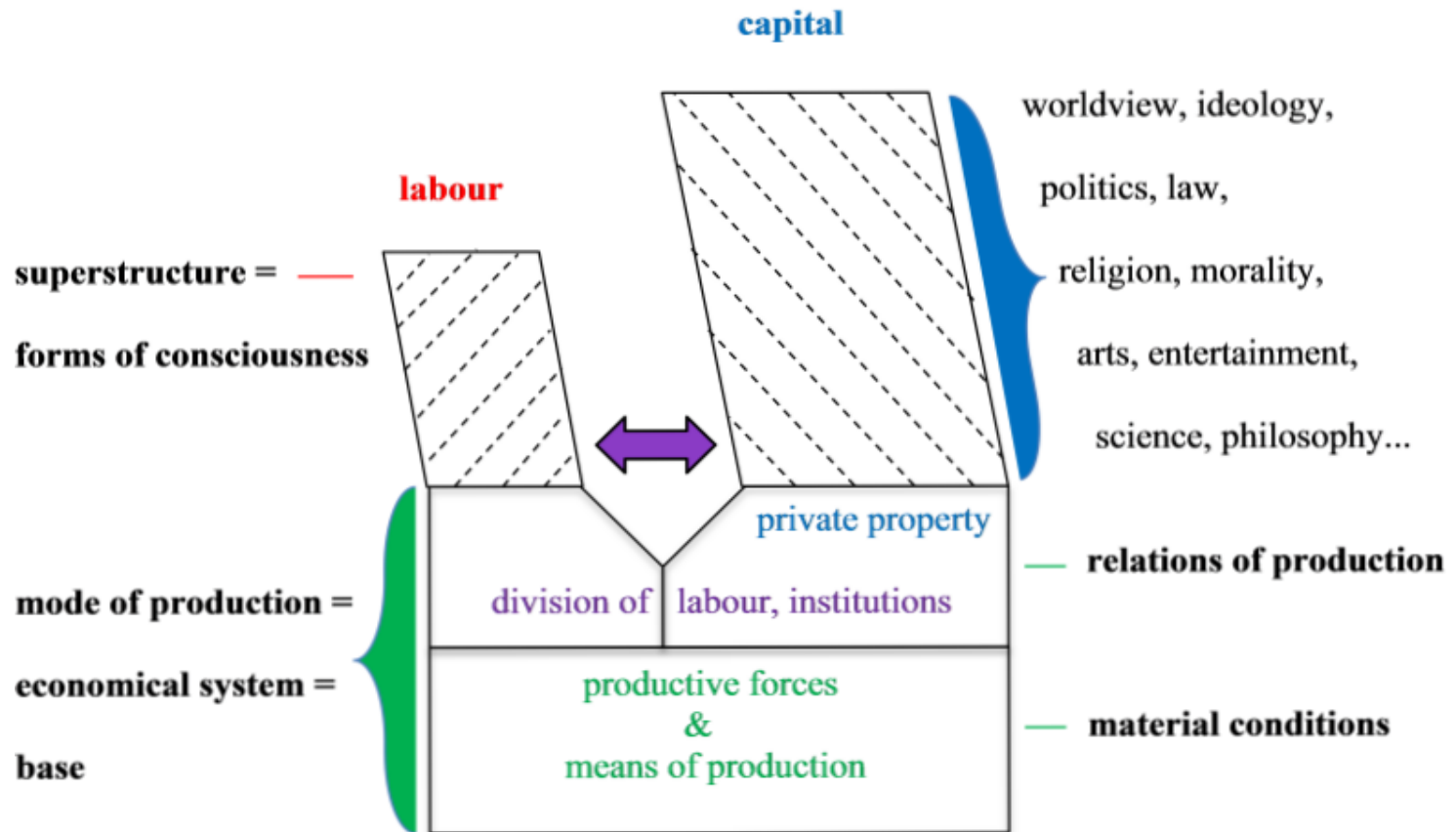

Marxistlik ühiskonnamudel

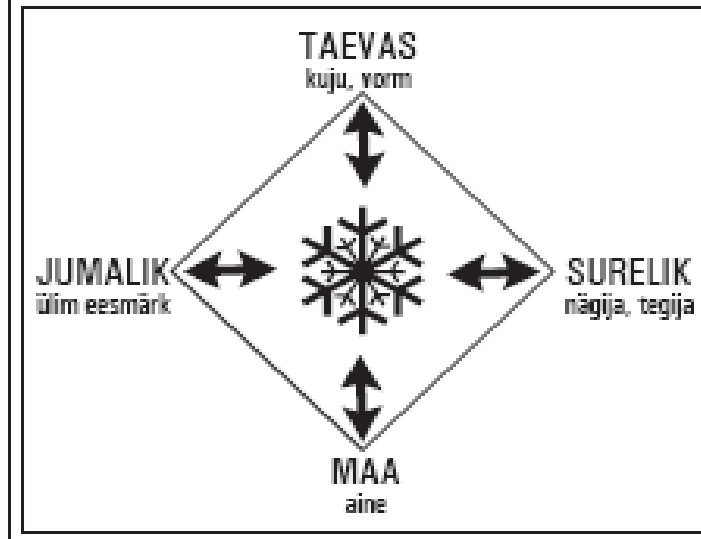

MARXIST MODEL OF CIVIL SOCIETY:

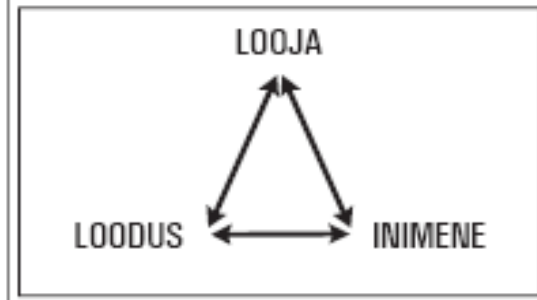
CLASS ANTAGONISM

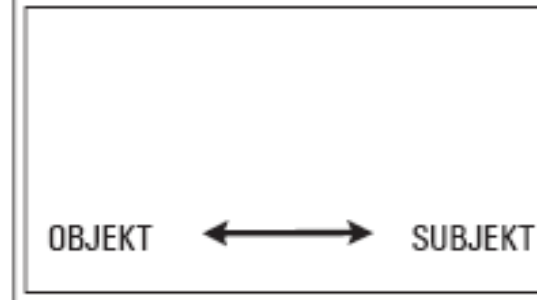
7. joonis. Mütoloogiline maailm

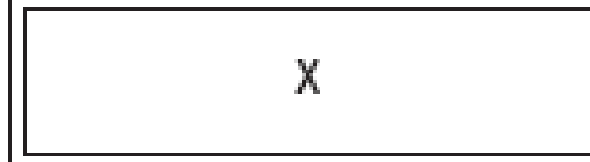
8. joonis. Religioosne maailm

9. joonis. Teaduslik maailm

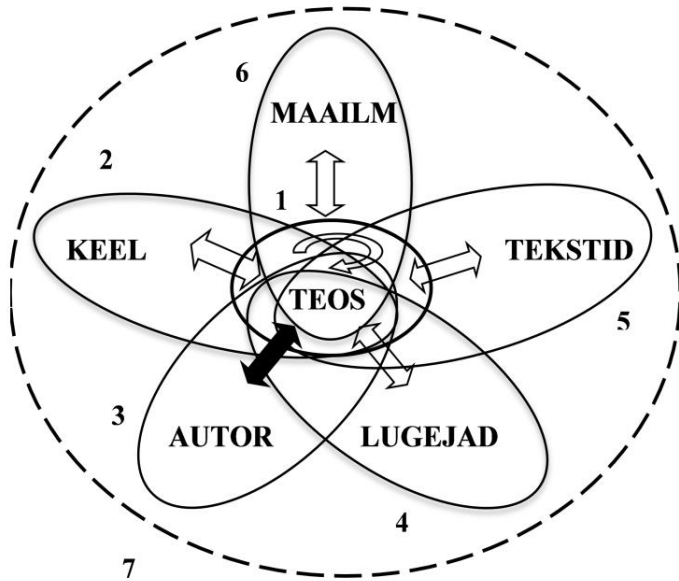
10. joonis. Tehniline maailm

11. joonis. Tulev maailm

Kirjanduslikud suhted

Salticidae (Araneae)

Peacock spider Maratus speciosus

<http://www.flickr.com/photos/59431731@N05/8476866317/in/photostream>